

SADRAZAM LÜTFİ PAŞA’NIN HAYATİVE İLMİ KİŞİLİĞİ
THE VITAL AND SCIENTIFIC PERSONALITY OF THE GRAND
VIZIER LUTFI PASHA*

Ömer DÖŞEMETAŞ**

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nde ikinci adam konumunda bulunan sadrazamlardan, Lütfi Paşa’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde sadrazamlık yapmış olan Lütfi Paşa, küçük yaşlardan itibaren saraya alınmış ve yoğun bir eğitimden geçirilerek yetiştirilmiş büyük bir devlet adamıdır. Sadrazamlığı döneminde (1539-1541) gerek devlet idaresinde, gerekse katıldığı savaşlarda yararlılık göstermiş bir idarecidir. Görevi esnasında aldığı birçok radikal karar ile devletin konumunu güçlendirmeye gayret sarf etmiştir. Saray entrikalarından uzak duran Lütfi Paşa, kendini görevine adanmış bir kişidir. Bununla birlikte döneminin bütün ilimlerini öğrenmeye çalışan bir bilim adamıdır. Özellikle Arapça konusunda kendini geliştirmiş ve bu alanda birçok eser kaleme almıştır. İleri gelen bilim adamlarını korumuş ve onlardan istifade etmeye çalışmıştır. Sadrazamlıktan azledildikten sonra Dimetoka’ya çekilen Lütfi Paşa burada da boş durmamış ve birçok eser kaleme almıştır. Âsafnâme ve Tevârih-i Âl-i Osman en bilinen eserleridir. Lütfi Paşa ilmi kişiliğinin yanında vakıf kurarak hayır işleriyle de ilgilenmiş, özellikle Edirne de birçok dükkân alıp bunları hayır işlerine vakfetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lütfi Paşa, Âsafnâme, Tevârih-i Âl-i Osman

* Makale Geliş Tarihi:03.05.2018 Makale Kabul Tarihi: 16.07.2018

** Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, 2211 A Tübitak Yurt İçi Lisansüstü Bursiyeri, omer.dosemetas@gmail.com

ABSTRACT

In this study, information will be given about the lives and works of Lütü Pasha from the grand viziers who are the second man in the Ottoman State. Lütü Pasha, who had been a Grand Vizier during the reign of Sultan Süleyman the Magnificent (1520-1566), was a great statesman who had been taken to the saddle from early ages and was trained through intensive education. It is an administrator who has shown usefulness in the administration of the state (1539-1541) during the period of vizier ship, and in the wars which he participated in. He made efforts to strengthen the position of the state with many radical decisions he took during his term of office. Lütü Pasha, who is away from the palace intrigues, is a person who devotes himself to his duty. Besides, he is a scientist trying to learn all the sciences of his period. Especially he has developed himself in Arabic and has received many works in this area. He has tried to protect the advanced scientists and to take advantage of them. Lutfi Pasha, who was taken to Dimetoka after being dismissed from the Grand Vizier, has not been idle here, and many works have received remnants. Âsafnâme and Tevârih-i Âl-i Osman are the most known works. Lütü Pasha was also interested in philanthropy by establishing a foundation besides his scientific personality. Especially in Edirne, he bought many shops and dedicates them to charity works.

Key Words: Lütü Pasha, Âsafnâme, Tevârih-i Âl-i Osman

GİRİŞ

Lütü Paşa, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yaklaşık olarak iki yıl (1539-1541) sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. Onun nerede ve hangi tarihte doğduğu hakkında kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte M. Tayyib Gökbilgin İslam Ansiklopedisindeki Lütü Paşa maddesinde onun doğum tarihini (1488-1563) olarak vermektedir. (Gökbilgin 1955: 96) Bunun dışında ne Lütü Paşa'nın kendi eserlerinde, ne de diğer kaynaklarda doğum tarihi net olarak verilmemektedir. Hangi millete mensup olduğu konusunda da değişik görüşler ileri sürülmekle birlikte Lütü Paşa'nın Arnavut asıllı¹ bir devşirme olduğu yönünde genel bir kanaat söz konusudur. Osmanlı sarayına ne zaman alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak II. Bayezid zamanında Avlonya

¹ (Peçevi Efendi 1992: I, 16; İpşirli 2003: XXVII, 234; Gökbilgin 1955: VII, 96; Mehmed Süreyya 1997: IV/I, 108; Babinger 1992: 89; Tektaş 2002: 118; Uzunçarşılı 2016: II, 548; Öztürk 2015: 64) Bursalı Mehmed Tahir ise paşanın İşkodralı olduğunu yazmaktadır. (Bursalı Mehmed Tahir 2016: III, 1073).

tarafından devşirme olarak saraya alındığı tahmin edilmektedir. (Gökbilgin 1955: 96-97) Lütü Paşa Âsafnâme adlı eserinde kendisi hakkında şöyle bir bilgi vermektedir. ‘Bu kitabın yazarı ve Allah’ın kullarının en zayıfı Abdülmuin oğlu Lütü Paşa ta cennet mekân Sultan Bayezid Han zamanından beri sultanın sarayında bulunmuş O’nun nimetiyle beslenmiş, Osmanlı hanedanının iyiliği için çalışmış ve burada uzun müddet bilgi ve tecrübe kazanmıştır. (Lütü Paşa 1982:10) Bu cümleden anladığımızı göre sarayda iyi bir eğitim görmüş ve kendini yetiştirmiştir. Ayrıca Lütü Paşa olayları kavrama zamanı olarak 1508 yılına işaret eder. II. Bayezid zamanında Şah İsmail’in Dulkadiroğlu Alauddevle üzerine gitmesi ve Alauddevle’nin sarp dağlara çıkması, Sultan II. Bayezid’in veziri Yahya Paşa’yı birkaç bin askerle Ankara kalesine göndermesi, İstanbul depremi, Sultan II. Bayezid ile Selim arasındaki mücadele ve Şehzade Selim’in padişah olması gibi olayları hatırladığını bildirmektedir (Atik 2001: 92)

Lütü Paşa saraydaki eğitimini tamamladıktan sonra memuriyet kadrosunda yer almıştır. Nitekim kendi kaleme aldığı eserinde de, Yavuz Sultan Selim’in tahta geçmesiyle birlikte (1512-1520) Çuhadarlık görevinden sonra elli akçe maaşla Müteferrikalık göreviyle saraya tayin edildiğini, daha sonra sırasıyla Çaşnigirbaşılık, Kapucubaşılık, Miralemlik, Kastamonu Sancağı, Karaman Beylerbeyliği, Anadolu Beylerbeyliği ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında vezirlik ve nihayet sadrazamlık görevine tayin edildiğini bildirmektedir.² Görüldüğü üzere Lütü Paşa, Osmanlı bürokrasi sistemi içinde en alt kademededen başlayarak en üst mertebeye çıkmış dürüst, çalışkan ve azimli bir devlet adamıdır. Devlet hizmetinde uzun süre görev almış birçok sefere katılmıştır. Kendisi, Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinde katıldığı seferler hakkında bilgi vermektedir. “Sultan Selim Han tahta geçtiğinde O’nun hizmetinde birçok sefere katıldım. Rum’da, Şark’ta. Arabistan’da, Halep’te, Şam’da ve Mısır’da birçok hadiselerde bulundum. Yine Sultan Süleyman zamanında birçok seferde birliktaydım. Bu seferler Belgrad, Rodos, Mohaç, Beç, Alman ve İran seferidir. İran seferinde Bağdat alındı. Avlonya seferinde görevlere serdar tayin edildim. Daha sonra Kara Boğdan seferi yapıldı. 1541 yılına kadar bütün seferlerde Sultan Süleyman’la beraberdim” (Atik 2001: 92) demektedir. Lütü Paşa’nın özellikle Yavuz Sultan Selim zamanında padişahın yakınında olduğu bilinmektedir. Nitekim Lütü Paşa eserlerinde bu durumu özellikle belirtmiş ve Yavuz Sultan Selim’in idaresinden övgüyle bahsetmiştir. Ayrıca O’nun yanında birçok tecrübe kazan-

² (Lütü Paşa 1982: 10). Aydın ve Saruhan sancakbeyliği yaptığı da söylenmektedir. (Özcan 2008: II, 49; Gökbilgin 1955: VII, 97).

diğini da sözlerine eklemiştir. Bu seferlerin dışında Lütfi Paşa birçok sefere de bizzat komutan olarak katılmıştır. Mesela Karaman beylerbeyi iken İrakeyn seferinde (1534) Karaman Eyalet kuvvetlerini sevk ve idare etmiş, Tebriz dolaylarında artçı kuvvet görevi üstlenmiştir. Yine bu sefer esnasında Van gölü çevresinde önemli başarılarla imza atmıştır. Özellikle Tatvan sahillerin de Mimar Sinan'a gemiler yaptıracak düşman hakkında bilgi toplanmasına vesile olmuştur. (Gökbilgin 1955: 97-98) Bundan bir müddet sonra Anadolu Beylerbeyliğine ve kısa bir süre sonra da Mustafa Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyliğine (1536) atanmıştır. Bu görevdeyken kendisine üçüncü vezirlik verilmiştir. Barbaros Hayrettin Paşa'nın da bulunduğu Korfu Seferinde üçüncü vezir ve donanma serdarı olarak görev almıştır. (İbrahim Peçevi Efendi 1992: I, 143) Lakin bu seferde istenilen başarı sağlanamamış ve kuşatma kaldırılmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra ise ikinci vezirliğe yükseltilmiştir. Nitekim bu unvan ile birlikte katıldığı Boğdan Seferinde önemli bir başarı göstermiştir.

Bu sefer esnasında Mimar Sinan'ı padişaha takdim ederek ona Prut nehri üzerinde bir köprü inşa ettirmiş ve bu vesile ile ordu nehri kolay bir şekilde geçmiştir. (Danışmend 1971: 17, Celalzade Mustafa Çelebi 2011: 233) Yeniçeri olan Mimar Sinan, bu olaydan sonra Türk-İslam medeniyeti için ölümsüz eserlere imza atan bir mimar olmuştur. Lütfi Paşa, 1539 yılında Ayaz Paşa'nın vefatı üzerine sadrazamlığa getirilmiştir. Yaptığı ilk işlerden biri ise Mimar Sinan'ı hassa mimarlığına getirmek olmuştur. Lütfi Paşa bu makamda (Temmuz 1539-Mayıs 1541) yılları arasında yaklaşık bir yıl on ay kalmıştır. (Gökbilgin 1955: 98; Yücel 1991: 71) Lütfi Paşa, Yavuz Sultan Selim Han'ın kızı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan ile evlidir. Kaynakların bildirdiğine göre Lütfi Paşa oldukça sert ve kadın düşkünü olmayan biridir. Bu yüzden saraydaki entrikaların ve bazı çekişmelerin her zaman dışında kalmıştır. O genelde mesaisini bozulmuş düzene ve bazı islahatlara ayırmıştır. Bu da bazı kişilerin işine gelmemiş ve paşanın aleyhinde bir takım girişimlerin başlamasına sebep olmuştur. Nitekim Lütfi Paşa'nın Budin Seferi (1541) arifesinde görevden alındığı bilinmektedir. (Afyoncu 2001: 79) Lütfi Paşa'nın azledilme sebebi, döneminde yakalanan bir kadına uyguladığı sert ceza ve bu cezanın eşi Şah Sultan tarafından tenkit edilmesi olduğu ifade edilmektedir.³ Bu olayın Kanuni Sultan Süleyman tarafından duyulması üzerine Lütfi Paşa, eşi Şah Sultan'dan boşanmak zorunda kalmıştır. Olayın ardından Paşa'nın Dimetoka'ya sürüldüğü bilinmektedir. Lakin Lütfi Paşa sadareten azlediliş hususunu "İkiyüzlü insanların

³ (İpşirli 2003: XXVII, 234). Sultanlar ile evli olan saray damatları gerek korkudan, gerekse hanedana

saadetli padişahımıza, güya cürmümüze ait bazı konularda aleyhimize dedikodu yapınca, kadınlara boyun eğmeyip onların hilelerinden uzak olmak için, veziri-azamlıktan kendi isteğimle ayrıldım ve Edirne’de çiftliğime gittim”, (Lütfi Paşa 1982: 11-12) şeklinde açıklamaktadır.

Lütfi Paşa, Edirne’ye gittikten bir süre sonra izin alarak hacca gitmiştir. Bundan sonra vefat edene kadar burada ikamet etmiş ve kendini eser yazmaya vakfetmiştir. Lütfi Paşa’nın ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklar daha çok 1563 tarihini vermektedir (Gökbilgin 1955: 97-98; İpşirli 2003: 234))Lütfi Paşa sadareten ayrıldıktan sonra birçok hayır işinde bulunmuştur. Bunlar arasında 1541 tarihli vakfiyesinde Dimetoka’nın Müsellim köyündeki mescit ve muallimhanesine 100.000 akçe ile Edirne’de Aşçılar Çarşısı’nda 20 dükkân vakfetmiştir.⁴ 1544 tarihinde Tire’de kurduğu diğer vakfı ise cami, şadırvan, imaret, tabbağhane, medrese ve evlatlarına tahsis ettiği vakıflardan oluşmaktadır. Bu vakfın gelirleri arasında han, hamam, dükkân, arazi ve değirmen başlıca mülklere sahiptir. Bunların bir kısmı Tire’de geri kalanı Aydın ve Saruhan sancaklarındadır (Kılıç 2009: 53-79). Lütfi Paşa’dan ayrıldıktan sonra bir daha evlenmeyen Şah Sultan ise Merkez Efendi’ye intisap etmiş ve Mevlana kapı dışında bir tekke, Davut Paşa ve Eyüp’te birer cami, bir medrese ve Silivri kapıda bir mektep yaptırmıştır (Atik 2001: 9).

Lütfi Paşa’nın Devlet Adamlığı Vasfı

Lütfi Paşa, sarayda eğitim gördükten sonra Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde memuriyet göreviyle taşraya çıkmış ve uzun müddet devlet idaresinde görev almıştır. Buralarda edindiği tecrübeler ileride kendisine yol gösterici bir birikim kazandırmıştır. Ayrıca saraya damat olması ve özellikle İrakeyn ve Korfu seferlerinde gösterdiği yararlılığın karşılığını ileride almıştır. Lütfi Paşa devlet işlerinde oldukça disiplinli ve ıslahatçı bir devlet adamı portresi çizmiştir. Özellikle Osmanlı-Venedik barış antlaşmasında (1540) etkin bir rol oynamıştır. Venedik lehine oldukça ağır olan bu antlaşmayı onaylatmayı başarması, onun devlet bürokrasisi alanında ne kadar başarılı olduğunun önemli bir göstergesidir. Yine Avusturya’ya karşı savaş kararının alınmasında da etkili olduğu söylenmektedir. Döneminde devletin iç durumunu ise kendi deyişiyle

hürmeten sultanları boşayamazdı. Fakat Lütfi Paşa eşi Şah Sultan’ın tahakkümünden bıkarak ona hakaret etmiş ve padişahın emri üzerine eşinden boşanmıştır. (Uzunçarşılı 1988: 163-164).

⁴ (Gökbilgin 1952: 506; İpşirli 2003: XXVII, 235). Lütfi Paşa’nın ikamet ettiği Saray köyünde bir cami, bir sıbyan mektebi ve bir çeşme ile Yenice-i Karasu nehrinde bir ağaç köprü vakfettiği bilinmektedir. Kurduğu para vakfından da çocukları için günlük 20 akçe pay ayırmıştır. (Kılıç 2007: XXII, 109-123).

“Bu fakire veziriazamlık makamının verildiği zaman bazı töre ve yasaları, divan-ı hümayunun kanunlarını evvelce gördüklerine aykırı olarak perişan halde buldum” (Lütfi Paşa 1982: 11) şeklinde ifade etmektedir. Paşa'nın sözleri bu dönemde devletin bazı kurumlarının dağılmaya yüz tuttuğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim Kanuni'nin ilk dönemlerinde bütçedeki gelir gider dengesinin açık verdiği ve bir zaman sonra bunun tekrar düzeldiğini görmekteyiz. Ayrıca kırk gün kırk gece süren düşümleri on beş güne indirerek tasarrufa gitmesi, O'nun mali alanda da çok disiplinli bir devlet adamı olduğunun kanıtıdır. (Atik 2001: 9)

Bunların yanı sıra Lütfi Paşa'nın en büyük başarılarından birisi de ulak zulmünü engellemiş olmasıdır. “Ulak” kelime anlamı olarak devlete ait kâğıtları bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmi memur için kullanılan bir tabirdir. (Pakalın 1983: 542) Osmanlı Devleti'nden önce birçok Türk-İslam devletlerinin de kullandığı bir sistemdir. Ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda bu sistemde bazı bozukluklar meydana gelmiş ve bu önü alınamaz bir hal almıştır. Ulak ile görevli memurlar geçtikleri yerde halka bir nevi zulüm etmeye başlamışlardır.

Lütfi Paşa'ya göre; “Osmanlı ülkelerinde ulak kadar yersiz zulüm yoktur. Ulak hükmü çok önemli olup saltanat işlerine zarar ihtimali olan yerde verilmemelidir. Fakirleri kurtarmak için sadrazamlığım zamanında beygir menzilleri yolları kurdurdum,” (Lütfi Paşa 1982: 15) demektedir. Nitekim Lütfi Paşa, ulak sisteminin batıda ne şekilde işlediğini öğrenmek için İstanbul'daki elçileri toplayarak onlara ulak sistemi hakkında bazı sorular sormuş ve batıda böyle bir sisteminin olmadığını görmüştür.

Lütfi Paşa, bu ulak sisteminden Yavuz Sultan Selim Han'ın ve Kanuni Sultan Süleyman'ın da rahatsız olduğunu lakin kaldırmaya muvaffak olmadıklarını söyler. Lütfi Paşa'nın sadrazamlığı zamanında yaptığı yeniliklerden biri de donanma alanındadır. Özellikle katıldığı seferlerde donanmanın eksiklerini görmüş ve bu alanda da ciddi bir ıslahat yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu konu da görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır. “Sultan Süleyman hazretlerine arzımda geçmiş sultanlar arasında karaya sahip olanlar çoktur. Denize sahip olanlar azdır ve deniz savaşı tedbirinde düşmanlar bizden ileridedir. Bizim onları geçmemiz gerekir dediğimde doğru söylersin öyle gerekir diye buyurdular ve deniz giderleri için bir kişiyi de padişah tarafından tayin ettirdim.” (Lütfi Paşa 1982: 24). Bu görüşleri muhtemelen Rodos'un fethi ve Korfu seferi esnasında

bizzat katıldığı savaşlarda gözlemleri neticesinde olmuş olmalıdır.

Bunun yanında yaptığı önemli ıslahatlardan biri de müsadere sistemindeki haksızlıkları gidermeye çalışması ve yetim mallarına el konulmasını engelleme-si olarak gösterilebilir. Ayrıca devlet hazinesine intikal eden malların yedi sene hazinede emanet bölümünde saklanması ve bu süre zarfında sahibi çıkmazsa ancak o zaman hazineye devredilmesi usulünü getirmiştir.

Eserinde bu konuya ilişkin “Adaletiyle tanınan Sultan Süleyman bu para-ların yedi seneye dek Bab-ı Hümayun’da saklanması ve sahibi çıkmazsa ancak o zaman hazineye devredilmesini emretmiştir. Zira halkın malının sebepsiz olarak padişahın malına karışması devletin çökmesine işarettir” (Lütfi Paşa 1982: 15). O’nun yaptığı bunca düzgün işler bazı kesimlerin zararına dokunmuş ve Lütfi Paşa aleyhinde çalışmaya koyulmalarına sebep olmuştur. Fakat Lütfi Paşa sa-dareti müddetince bozulan bazı kurumların düzeltilmesi için çalışmış ve önemli başarılar da elde etmiştir. Lütfi Paşa’nın sadrazamlığı döneminde yaptığı önemli icraatlar; devletin haberleşme sistemini düzene koyması, ekonomik alanda aldı-ğı tedbirler, Mimar Sinan’ı hassa mimarı olarak ataması ve dış ilişkilerde Vene-dik ile yaptığı barış antlaşması ve Avusturya görüşmelerinde gösterdiği dirayet şeklinde sıralanabilir (Atik 2017: 345-350).

Lütfi Paşa’nın İlmi Şahsiyeti ve Eserleri

Lütfi Paşa 1541 yılında sadarettten azledildikten sonra Dimetoka’daki çift-liğine çekilmiş ve hayatının geriye kalan yaklaşık yirmi yılını eser yazmak-la geçirmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü ilme adayan bu devlet adamının Türkçe ve Arapça yirmiden fazla eseri bulunmaktadır. O’nun ilmi kişiliğini or-taya koyan birçok yazar vardır. Edirneli Şeyhi onun Yavuz Sultan Selim Han’ın yanında iyi bir eğitim gördüğünü hayâ ve adap sahibi bir kişi olduğunu söyler. Lütfi Paşa’da Âsafnâme adlı eserinde “Ben taşraya gönderildikten sonra birçok âlim, şair ve seçkin kimselerle konuşup görüşüp yapabildiğim kadar bilgiler öğrenerek, ahlakımı güzelleştirdim,” (Lütfi Paşa 1982: 10) demektedir. Ayrıca Lütfi Paşa’nın Arapça gramer ve fiil kullanımı konusunda çok bilgili olduğu bilinmektedir. Lütfi Paşa’nın bu yönünü bazı tarihçiler eleştirmektedir. Örne-ğin Peçevi, Lütfi Paşa hakkında, “Biraz gramer ve sentaks okumuş olduğundan kendisini çağın büyük bilgini sanıp meclisine gelen gerçek bilginlere kelime sorar dururdu ve bu davranışları ile her sınıfta yavanlığını gösterirdi,” (İbrahim Peçevi Efendi 1992: I, 16-17) şeklinde eserinde ifade etmektedir. Lakin Lütfi

Paşa bir ilim adamı, hatta bir müverrih ve aynı zamanda şairdir. Bunun yanı sıra özellikle fıkıh ve kelim alanında oldukça bilgili bir devlet adamıdır. Lakin bazı tarihçiler onun bu yönüne gereğinden fazla önem verdiğini mağrur ve kendini beğenmiş biri olduğunu söylerler. Ali Mustafa Efendi bu konu hakkında “Lütfi Paşa kendini Kadı Beyzavi ve Zemahşeri gibi gördüğünü, Ebu Suud Efendi, Hasan Çelebi gibi tanınmış âlimlere bazı sorular sorup onların manidar sukutları karşısında, bu iki molla'nın namları zatlarına galiptir, zira meçhulleri vafır, malumları nadirdir”⁵ dediğini bildirir. Lütfi Paşa, özellikle İslâmiyet konusunda derin görüşlere sahip biridir. Paşa, Allah'ın dinini yükseltmek için her çağda büyük bir hükümdar geldiğine inanır. Sünni inancı kılıçlarıyla yayan bu hükümdarlar arasında, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey, Yıldırım Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'i de gördüğünü ifade eder.⁶

Lütfi Paşa döneminde halifenin Kureyş'ten olup olmayacağı meselesi, en önemli münazara konularından biri olmuştur. 1517 yılında sembolik olarak Osmanlı Devleti'ne geçen halifelik kurumunun padişahlar tarafından kullanılıp kullanılmayacağı tartışmalarından dolayı bazı kimseler gelip paşaya da meseleyi sormuşlardır. Lütfi Paşa'da konu ile ilgili olarak peygamberimizin şu hadisiyle cevap vermiştir. “Her kim iyiliği emreder, kötülüğü yasaklarsa o yeryüzünde Tanrı'nın halifesidir.”⁷

Lütfi Paşa dini kurallara sıkı sıkıya bağlı bir devlet adamıdır. Bu duruşu O'nun edebi görüşüne de yansımıştır. Nitekim Vasi Alisi'nin bir nüshasını kendisine sunduğu Hümayünname'yi boşuna vakit harcamış, hayvan masallarını anlatan bir eser olarak nitelemesi dikkat çekicidir.⁸ Fakat bunun yanında şairleri ve âlimleri koruduğu ve onlardan istifade etmeye çalıştığı da bilinmektedir. Lütfi Paşa özellikle Dimetoka'ya çekildikten sonra Türkçe ve Arapça olmak üzere birçok eser kaleme almıştır. Bilinen yirmi bir eseri vardır.⁹ Bunlardan sekiz tanesi Türkçe'dir.

⁵ (İpşirli 2003: XXVII, 235; Uzunçarşılı 2016: II, 548).

⁶ Lütfi Paşa'ya göre İslam devletleri arasında kusursuz olan iki devlet vardır. Bunlar Selçuklu ve Osmanlı Devletleridir. Her asrın başında bir müceddid gelmiştir. Dönemin müceddidi ise Yavuz Sultan Selim'dir. (Güneş 2005: XVII, 29).

⁷ (Akşin 2009: II, 220-223) Sadrazam Lütfi Paşa Osmanlı sultanlarının halifeliklerinin meşruiyeti hakkında Halasil Ümme fi Marifeti'l-Eimme adlı Arapça bir eser de yazmıştır. (Özcan 2008: 50). Bu eser hakkında bilgi için bakınız, (Yavuz 1993: 27-54.)

⁸ (İpşirli 2003: XXVII, 235)

⁹ (Köprülüzade Mehmed 1925: I, 140-141; Atik 2001: 16-17; Akşit 1993: 16-18.)

Türkçe Eserleri;

1. Kitab-ı Tenbihî'l-Gafilin ve Te'kidü'l-Gafilin
2. Kitab-ı Tuhfetü't-Talibin
3. Kitab-ı Hayat-ı Ebedi
4. Risale-i Sual ve Cevab
5. Risale-i Niyyet
6. Tevârih-i Âl-i Osman
7. Umur-ı Mühimmat
8. Âsafnâme

Arapça Eserleri;

1. Kitâb-ı Zübdetü'l-Mesâyil fi'l-İ'tikâdât ve'l-ibâdat
 2. Kitâbu'l-kunuz fi letâyifi'r-Rumuz fi'l-Ehâdisi'l- Erba'în
 3. Risâle fi Tashîhi'n-Niyyeti ve'l-Ameli bihâ
 4. Risâle fi Takriri'l-Ervâh Eyne Tasîru İza Uhricu min Haze'l-Ecsad
 5. Risâle fi Takriri men Ehabbe Likâe ve men Kerihêhû
 6. Risâle fi Takriri'ş-Şühedâi vemâ Yeteallaku bi Umuri'l-Ahireti
 7. Risâle fi Hasâisi ehli's-Sünneti ve'l-Cemâati vefi Bcyâni Ehli'l-ehvâi ve'd-Dalâleti
 8. Risâle fi Tashîhi Salâti'l-Cum'ati vemâ Yete'allaku bihâ mine'l-Fe-dâ-ili ve'l-Adâb
 9. Risâle fi Beyâni Duhûli'l-hammâm vemâ Yete'allaku bihâ vcl'lhtidab ve Taklimi'l-Ezâfir.
 10. Risâle fi Beyâni Metâ Yenkatı'û Ma'rifete'l-Abdi mine'n-Nas inde Hâleti'l-Mevt ve fi't-Tevbeti ve Beyânihâ ve fi't-Tâibi men Hüve
 11. Risâle fi Takriri's-Saydi ve'z-Zebayih ve fima Yehillü ve mâlâ Yehillü
 12. Risâle fi Beyâni't-Tedâvi ve'l-Mesâib ve Telkini'l-meyyiti vemâ Yes-tehibbu mine'l-Ehvâli'l-Muhtazarîn inde'l-mevt
 13. Risâle fi Beyani Ef'âli'l-ibâd ve Yu'annâ bihi'l-İhtiyâri'l-Cüz'i
- Bunların dışında Lütfi Paşa'ya ait Halâsü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme,

Risâle fî Beyânî Aslı'l-Îmân ve Risâle-i Firak-ı Dâlle isimli eserlerin olduğu da bilinmektedir. (Köksal 2017: 42-45) Fakat Lütfi Paşa'nın en çok bilinen eserlerinin Âsafnâme ve Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserleri olduğu söylenebilir. Bu eserler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Tevârih-i Âl-i Osman

Osmanlı tarih yazıcılığı genellikle Ahmedî ile başlatılırken asıl gelişme II. Murad (1421-1451) devrinde başlamıştır. (Atik 2001: 1) Bu dönemde ilk Tevârih-i Âl-i Osman adı verilen eserler ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılda ise Tevârih-i Âl-i Osman yazmak adeta bir moda haline gelmiş, yalnızca tarihçiler değil diğer bilimlerle meşgul olan bilim adamları da bu modaya uymuştur. Bazı devlet adamları da teamüllere uyarak Osmanlı Tarihi yazmışlardır. Bunlardan biri de Lütfi Paşa'dır. (Aydın 2002: 419) Bu eserlerde genellikle olaylar gün, ay, yıl olarak kaydedilmiştir. Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı Tevârih-i Âl-i Osman ise benzerlerine göre bir adım öndedir. Çünkü Lütfi Paşa bu eseri hakkında saraydaki tahsili, bulunduğu devlet hizmetleri ve özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde katıldığı seferlerde edindiği tecrübeleri kendinden sonrakilere aktarmak olarak izah eder. (Atik 201: 44) Bilindiği üzere anonim Tevârih-i Âl-i Osman adı altında kaleme alınan eserler genellikle Süleyman Şah'ın Anadolu'ya girişiyle başlar ve müverrihin yaşadığı döneme kadar uzanır. Lütfi Paşa'nın kaleme aldığı Tevârih-i Âl-i Osman ise Osmanlı'nın kuruluşu ile başlar ve 1553 yılında gerçekleşen Nahcivan Seferi ile son bulur. Burada bizim için önemli olan kısım XVI. yüzyılın başından 1553 yılın kadar anlatılan olaylardır. Çünkü Lütfi Paşa bu olayları bizzat yaşadığı için bu kısım bizim için birinci el kaynak özelliği taşımaktadır. (Afyoncu 2009: 40) Bu eserin biri Viyana Milli Kütüphanesinde, üçü Türkiye'de olmak üzere toplam dört nüshası bulunmaktadır. Lütfi Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osman adlı eseri Ali Bey tarafından 1341 (1925) yılında İstanbul'da düzeltme ve tahkiki yapılarak basılmıştır. (İpşirli 2003: 235) Eser ayrıca Mehmet Tayşi tarafından (İstanbul 1990) giriş ve indeks eklenerek tekrar bastırılmıştır. En kapsamlı çalışma ise Kayhan Atik tarafından doktora tezi olarak kaleme alınan ve hazırlanıp basımı yapılan eserdir¹⁰ (Ankara 2001).

1508 yılına kadar olan olayları kendinden önce yazılmış eserleri özetleyerek veren yazar, bu tarihten sonra bizzat yaşadığı olayları anlatır. Müellif, bunun

¹⁰ (Öztürk 2015: 65) Doktora tezi olarak hazırlanan bu eser hakkında olumsuz bazı eleştirilerin olduğu görülmektedir. (Develi 2002: XIV, 247-254)

yanı sıra diğer eserlerinde olduğu gibi *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserini de halkın kolaylıkla anlayabileceği sade bir dil ve üslupla yazmıştır (Atik 2001: 45). Lütfi Paşa anlatmak istediği konuyu en kısa yoldan mümkün olduğunca herkesin anlayabileceği tarzda kaleme almaktadır. Sözü gereksiz yere uzatmaktansa bir cümlede anlatan bir tarzı vardır. “Lütfi Paşa tarihinde açık bir halk ruhu ve bir halktan oluş çehresi vardır. O sanki çok okumuşlara değil halk sınıflarına hitap etmek istemiştir. Bu sebeple eserini Türk edebiyatında öteden beri yazıla gelen destani tarihler çeşidinde yazmıştır” (Banarlı 2001: 607). Konuları anlatırken bazı Arapça ve Farsça terimlerde kullanmıştır. Lütfi Paşa’nın iyi derecede Arapça ve Farsça bildiği eserlerinden anlaşılmaktadır.

Birinci elden kaynak eser olan *Tevârih-i Âl-i Osman*’ın bilinen dört yazma nüshası vardır. İlk nüsha İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde, ikinci nüsha yine İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan (Viyana nüshası), üçüncü nüsha Türk Tarih Kurumu Nüshası ve dördüncüsü nüsha ise Viyana Milli Kütüphanesi nüshasıdır. (Atik 2001: 20-22) Lütfi Paşa bu eserini kendi zikrettiği toplam 6 farklı kaynaktan yararlanarak kaleme aldığını bildirmektedir. Bununla birlikte kendi dönemi ile ilgili bizzat yaşadığı olayları kaleme aldığı da bilinmektedir. Lakin özellikle yaşadığı dönemde zikrettiği bazı olayları, hissiyatına kapılarak yazdığı ileri sürülmektedir. Örneğin bu eserde hiç sevmediği Barbaros hakkında çok sert ve acımasız eleştirileri vardır. (Danışmend 2011: 307; Köksal 2017: 63-69) Lütfi Paşa, eserini sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra Dime-toka’da yazmıştır. Lütfi Paşa’nın eserinde göze çarpan bir diğer noktada özellikle II. Bayezid Devri sonuna kadar olan olayları kendinden önce yazılmış tarihi kaynaklardan istinsah etmiş olmasıdır. Ayrıca yazar bu eserde tarihi olayları anlatırken daha çok olayların manevi boyutu üzerinde durmuştur. Buda Lütfi Paşa’nın İslami ilimlere dair çok sayıda eser yazmış olmasının tabii neticesidir (Banarlı 2001: 607).

Lütfi Paşa eserinde genellikle sade üslup kullanarak olayları direk anlatma yoluna gitmiştir. Özellikle kendi yaşadığı dönemdeki aksaklıkları, devletin aksayan yönlerini bir bir anlatmıştır. Osmanlı Devleti’nde eskiden uygulanan fakat zamanla bozulan bazı noktalara dikkat çekmiştir. Eserinde bizzat katıldığı birçok hadise ve savaşlardan bahsederken, birçok yerde hadis ve ayetlerden faydalanmıştır. Bunun yanında deyimler ve atasözleri, mübalağalar, seciler, teşbihler ve birçok sanatlı söyleyişler de göze çarpmaktadır. Kubbe vezirliği, ikinci vezirlik ve sadrazamlık döneminde verdiği bilgiler oldukça önemlidir.

Eserde Lütfi Paşa bizzat katıldığı seferleri daha ayrıntılı anlatmıştır. Fakat bazı konularda tarafsız davranmadığı söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi Barbaros'tan bahsederken genellikle onun olumsuz yanlarından bahseder, başarılarından bahsetmez. Aynı durum İbrahim Paşa'yı anlattığı kısım için de geçerlidir. Paşanın ulak zulmünden bahsetmesine rağmen başarılarını göz ardı eder. Bunun yanında eserde birçok sosyal konuya da değinmiştir. Örneğin düğünlerden, ulak zulmünden ve padişahların durumlarından bahsettiği kısımlar buna örnek olarak gösterilebilir. (Atik 2001: 94) Bununla birlikte eserde dikkat çeken bir diğer noktada kendi başarılarından bahsetmemesidir. Özellikle Çaldıran savaşındaki başarısı, Avusturya görüşmelerindeki kararlı tutumu ve Mimar Sinan ile olan ilişkilerinden bahsetmez. Ayrıca esere getirilebilecek bir diğer eleştiri yazarın birçok bölgede ve mevkide görev almasına rağmen bunları detaylı anlatmamasıdır. Günümüzde faydalanılacak birçok eser bırakmasına rağmen fazla teferruat vermemiştir. Bu olumsuzluklara rağmen Lütfi Paşa döneminin önde gelen tarihçilerinden biri olarak kabul edilir. Macar tarihçilerden Szeftu Gyula Türk müverrihleri hakkındaki mütalaaları arasında Lütfi Paşayı, Kemal-zade ile birlikte en büyük bir üstat olarak tavsif eder. (Gökbilgin 1955: 99) Buda Paşa'nın ve eserinin önemini bir kez daha ortaya koyan bir görüştür.

Âsafnâme

Osmanlı Devleti'nde değişik görevlerde bulunan Lütfi Paşa, aynı zamanda birçok eser kaleme alan bir bilim adamıdır. Bu eserlerden birisi de Âsafnâme'dir. Bilhassa üslubunun sadeliği ile en samimi düşünceleri ve idare hayatındaki uzun tecrübelerinin neticelerini ihtiva eden bu eser, büyük ve kıymetli bir tarihi vesika sayılabilir. Lütfi Paşa'nın asırlarca Âsafnâme müellifi olarak tanınması da bu yüzden olsa gerektir. (Gökbilgin 1955: 100) Kendisi küçük fakat kapsamı zengin olan bu eser tam bir siyasetname nasihatnamesidir. Bu ileri görüşlü devlet adamı eserinde teorik öğütlerde bulunmayarak uygulanması mümkün olan ve yapılabilecek şeylerden bahsetmektedir. Eserde daha önce yapanlardan örnekler vermektedir. Laf kalabalığına girmeden özlü ve kısa şeyler anlatmaktadır. Eserde uzun bir giriş ve laf kalabalığı da yoktur. Paşa eserinde çok fazla ayrıntıya, ayet ve hadise ya da atasözlerine de başvurmamıştır. Eserinde verdiği örnekler başka uluslardan ziyade Osmanlı tarihi ile ilgilidir. Verdiği örnekler Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ile ilgili veya vezirlerden Piri Paşa, Kemal Paşa ve diğer seçkin kişiler ile ilgilidir (Lütfi Paşa 1982: 7). Lütfi Paşa bu eserini kendi deyimiyle kendinden

sonra veziriazam olacak kişilere bir öğüt mahiyetinde yazdığını bildirmektedir. Eserde veziriazamlık makamı ve veziriazam hakkında teferruatlı bilgi vardır. Lütfi Paşa'ya göre veziriazam yaptığı her işte padişahı karşı sorumludur. İdare konusunda da Lütfi Paşa; adama göre iş değil, işe göre adam atanması gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu çok doğru bir tespittir. Ta ki XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin aksayan yönünü ortaya koyan bir çıkarımdır. Bununla birlikte Âsaf-nâme'yi farklı kılan bir diğer özellik ise şudur; Lütfi Paşa'nın Osmanlı teşkilatına dair bu risalesi, Osmanlı sahasında kaleme alınan siyasetname türünün ilk örneklerinden biri olmasıdır. Eser bir veziriazamın kaleminden çıkmış bulunması sebebiyle de dikkat çekmiş ve benzerlerine örnek teşkil etmiştir (İpşirli 2003: 235-236).

Eser bir öğüt kitabı şeklinde kaleme alınmıştır. Eser de dönemin aksayan yönleri tespit edilmiş, devlet adamlarının bir hata nedeniyle görevden alınmayıp ilk önce uyarılması istenmiş, narh işlerine çok dikkat edilmesi, ulak zulmüne meydan verilmemesi, memurların mevkilerini kötüye kullanmaması, gelirin gidere denk olması, fazla asker bulundurulmaması, sık sık maaş artırılmasına gidilmemesi, padişahın ve vezirin çok dikkatli davranması, halkın işlerine dikkat edilmesi, savaş önlemlerinin barışta alınması, vezirin kapısının halka açık olması, vezirin padişaha her şeyi açıkça anlatması, işlerin ehline verilmesi ve benzeri önemli konular anlatılmıştır (Uğur 1980: 243-258, Uğur 1982: 8). Lütfi Paşa'nın çok kıvrak bir zekâya sahip olmadığı söylenebilir. Lakin o her işinde sabırlı davranarak ve sert tedbirler alarak kalıcı çözümler üretmeye çalışmıştır. Saray entrikalarına uzak durmaya özen göstermiştir. O yaptığı her işte padişaha karşı sorumlu olduğu bilinci ile hareket etmiş değerli bir devlet adamı ve müverrihtir.

Lütfi Paşa eserin girişinde bu eseri kendinden sonra gelecek veziriazam kardeşlerine hediye olsun diye yazdığını belirtmektedir. Çünkü bu eserde veziriazamlık adabını ve veziriazamlığa gerekli olan şeyleri anlatmıştır. Eser bir giriş ve dört bölüm halinde yazılmıştır.¹¹ İlk bölümde veziriazamın ahlakı ve adabı nasıl olmalıdır ve âlemin koruyucusu padişah ile veziriazam nasıl muadelede bulunmalıdır bunlar açıklanmıştır. Bu bölümde veziriazam ile padişah arasındaki ilişki ele alınmıştır. Gizlilik bu bölümde temel esastır. “Lütfi Paşa Sultan Selim Han zamanında padişah ile veziriazam Piri Paşa arasında bir toplantı olduğunu, diğer gün vezirlerden Mesih Paşa'nın dün ne konuştunuz şeklindeki

¹¹ (İpşirli 1991: III, 456) Mübahat Kütükoğlu eserin müellifi tarafından birkaç defa ekleme yapıldığı

sorusuna Piri Paşanın çok kızdığını söylemektedir. Veziriazam padişaha karşı açık olmalıdır. Halkın istek ve taleplerini padişaha arz etmelidir. Azledilmekten korkmamaları yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetmelidir. Kendi adamlarını kayırmamalı ve kapısı her zaman halka açık olmalıdır. Nitekim vezirin anlamı tedbir sahibi doktor demektir.” (Lütfi Paşa 1982: 8) Veziriazam halkın istek ve taleplerini dinlemeli olur olmaz yere ulak emri çıkarmamalıdır. Ayrıca Osmanlı soyundan olanlar gözetilmeli ve veziriazam oğulları çeşitli görevlere getirilmelidir.

Çünkü veziriazamların devlete hizmeti büyüktür. Bunun yanında Lütfi Paşa'nın iki önemli icraatından ilkinin padişah çocuklarının sünnet düğünlerinin on beş günde sonlandırılması, diğerinin ise yetim mallarının gözetilmesi konusunda aldığı tedbirler olduğu söylenebilir. Eğer vârişsiz bir mal ele geçerse bunun yedi yıl Bab-ı Hümayun'da emanet olarak tutulması, sonra sahibi çıkmazsa hazineye aktarılması uygulanmasını da Lütfi Paşa yürürlüğe koymuştur.

İkinci kısım savaş tedbirlerini açıklamaktadır. Burada da seferin belirlenmesi, erzak temini, padişahın güvenliğinin sağlanması gibi önemli konular ele alınmıştır. Lütfi Paşaya göre savaş önlemleri barış zamanında alınmalıdır. Bunun yanında savaş alanı, padişahın savaş anındaki konumu ve askerlerin nizamı anlatılmaktadır. Savaşın kazanılması durumunda yapılacak törenden bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm hazine tedbirlerini ihtiva etmektedir. Burada temel nokta ise her tür gelirin giderine denk olması esasdır. Çünkü hazine açık verince dış hazineden takviye yapılmaktadır. Bu da hazinede bir karışıklığa sebep olmaktadır. Bunun yanında gereğinden fazla asker bulundurulmaması gerektiği paşa tarafından söylenmektedir. Çünkü askerler her üç ayda bir devletten maaş alan kişilerdir. Sayı ne kadar fazla olursa hazine gideri o kadar fazla olmaktadır. Ayrıca bu bölümde paşa tarafından sık sık maaş artırımını yapılmaması ve devlet görevlilerin zevk ve sefa içinde bir hayat sürmemeleri de tembih edilmektedir. Eserin dördüncü bölümünde halkın durumu Osmanlı toplum yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısımda halkın devlete karşı sorumlulukları anlatılırken, devletinde halkını korumak ve gözetmek zorunda olduğu vurgulanmıştır. Devletin önemli gelir kalemlerinde olan vergilerin halk tarafından ödenmesi üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak Peygamber efendimizin soyu (Nakibü'l Eşraf) düzenli bir şekilde defterlere kaydedilmeli, dışarıdan kimselerin bu soya

.....
söyleyip eldeki farklı Âsafnâmelerden hangisinin orijinal olduğunun bilinmediğini söylemektedir. Bunun sonucu olarak üç farklı türde Âsafnâme ortaya çıkmıştır (Kütükoğlu 1991: VIII).

karışması engellenmelidir. Lütfi Paşa'nın devlet idaresine ait prensiplerini hulasela eden Âsafnâme isminde ki risalesi, idare tarihimiz için çok kıymetli bir vesika olduğu söylenebilir (Danişmend 2011: 307). Bu eser Osmanlı teşkilat tarihi hakkında bilgi veren ilk eserlerden biridir. (İpşirli 1999: 75) Ayrıca Lütfi Paşa'nın bu eserinin klasik dönem Osmanlı siyasi düşünce hayatına katkıda bulunan eserler arasında olduğu zikredilebilir (Ocak 2002: 473).

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) zamanında başlayan devşirme devlet adamı politikası ileriki dönemlerde de artarak devam etmiştir. Sarayda iyi bir eğitim olan bu kişiler, zamanla yeterli tecrübeye ulaşıncı padişahın mutlak vekili olan sadrazamlık makamına kadar yükselmişlerdir. Nitekim bunlardan birisi de Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1539-1541) sadrazamlık yapmış olan Lütfi Paşa'dır. Arnavut asıllı olduğu tahmin edilmektedir. II. Bayezid zamanında saraya alınmış, gerekli tahsili alarak taşraya çıkmış ve sonunda veziriazam olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan ile evlenip saraya damat olmuştur. Devlet adamlığı vasfının yanında önemli bir bilim adamı olan Lütfi Paşa sayısı yirmi biri bulan eser kaleme almıştır. Özellikle Âsafnâme ve Tevârih-i Âl-i Osman en bilinen eserleridir. Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar hizmet etmiş bu büyük devlet adamı çağında aksayan yönleri tespit etmiş ve bunları düzeltmeye çalışmıştır. Özellikle devlet idaresine yönelik aldığı tedbirler önemlidir. Şehzade düşünlerini iki aydan on beş güne indirmesi, ulak zulmüne karşı tedbir alması, rüşvete karşı çıkması, ordunun nizamı ve devletin bekası için aldığı tedbirlerden bir kaçıdır. Sadrazamlıktan azledildikten sonra Dimetoka'daki çiftliğine çekilmiş ve kendini ilme adamıştır. Burada da vefat etmiştir. Dimetoka'da bir vakıf kurarak mallarını buraya bağışlamış ve öldükten sonrada hayır işlerinin devam etmesini temin etmiştir.

KAYNAKÇA

AFYANCU, Erhan (2009), *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

AFYONCU, Erhan (2001), *Muhteşem Süleyman-Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

AKŞİN, Sina (2009), *Türkiye Tarihi*, II, İstanbul, Cem Yayınevi.

AKŞİT, Atıf (1993), *Tarihçi ve Devlet Adamı Olarak Lütfi Paşa (Hayatı, Eserleri, Fikirleri)*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ATİK, Kayhan (2001), *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ATİK, Kayhan (2017), “Lütfi Paşa'nın Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetimine Dair Görüşleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Elazığ, XXXXXII.

AYDIN, Ahmet (2002), “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, XI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları. 417-425.

BABİNGER, Franz (1992), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

BANARLI, Nihat Sami (2001), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul, MEB Basımevi. 606-608.

BURSALI MEHMED TAHİR (2016), *Osmanlı Müellifleri*, haz. M.A. Yekta Saraç, III, Ankara, TÜBA Yayınları.

CELALZADE MUSTAFA ÇELEBİ (2011), *Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ, Kanuni Sultan Süleyman*, haz. Ayhan Yılmaz, İstanbul, Kariyer Yayıncılık.

DANIŞMEND, İsmail Hami (2011), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınevi.

DANIŞMEND, İsmail Hami (1971), *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul, Türkiye Yayınevi.

DEVELİ, Hayati (2002), “Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman” Üzerine, İlmî Araştırmalar: Dil ve Edebiyat Araştırmaları, XIV, İstanbul. 247-254.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1952), *Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukataa Mülk ve Vakıflar*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1955), “Lütfi Paşa”, İA, VII, İstanbul, MEB Basımevi. 96-101.

GÜNEŞ, Ahmet (2005), “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, *OTAM*, XVII, Ankara. 1-48.

İBRAHİM PEÇEVİ EFENDİ (1992), *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

İPŞİRLİ, Mehmet (1991), “Asafname”, *DİA*, III, İstanbul, TDV Yayınları. 456.

İPŞİRLİ, Mehmet (2003), Lütfi Paşa, *DİA*, XXVII, Ankara, TDV Yayınları. 234-236.

İPŞİRLİ, Mehmet (1999), “Osmanlı Uleması”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, VIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları. 71-79.

KILIÇ, Ümit (2009), “Sadrazam Lütfi Paşa’nın Tire Vakfı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/I, İzmir. 53-79.

KILIÇ, Ümit (2007), “Sadrazam Lütfi Paşa’nın Dimetoka Vakfı”, *OTAM*, XXII, Ankara. 109-123.

KÖKSAL, Asım Cüneyd (2017), “Bir İslam Âlimi Olarak Lütfi Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, sayı 50, 29-72.

KÖPRÜLÜZADE MEHMED, (1925), “Lütfi Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, I. 119-150.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1991), *Lütfi Paşa Asafnamesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

LÜTFİ PAŞA, (1982), *Asafname*, haz. Ahmet Uğur, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

MEHMED SÜREYYA, (1997), *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt, IV/I, İstanbul, Sebil Yayınevi.

OCAK, Ahmet Yaşar (2002), “Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı”, *Genel Türk Tarihi*, ed. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, VI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları. 469-488.

ÖZCAN, Azmi (2008), “Lütfi Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, İstanbul, YKY Yayıncılık.

ÖZTÜRK, Necdet (2015), İmparatorluk Tarihinin Kalemlı Muhafızları Osmanlı Tarihçileri, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul, MEB Basımevi.

UĞUR, Ahmet (1980), “Asaf-name-i Vezir Lütfi Paşa”, İslam İlimler Enstitüsü Dergisi, IV, Ankara. 243-258.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2016), *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, II.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

YAVUZ, Hulusi (1993), “Sadrazam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilafeti”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, sayı 5-6. 27-54.